

LUKÁCS ÉS UTÓKORA*

Mesterházi Miklós

Nem A társadalmi lét ontológiája volt Lukács György egyetlen műve, melyet baleset ért az időben, az ti., hogy valamiképpen más korba érkezett meg, mint ahová talán szerzője szánta, avagy mint ahol (úgy vélhetnénk) várták — irodalmi hivatkozásokkal is alátámasztottan utalhatnánk, például A fiatal Hegelre. Ám, úgy tűnik, az Ontológia az a mű, melyet ez a nem pusztán a pilóta hibájából elrontott hermeneutikai landolás komolyan ronsolt, s aligha vigasztalhat bárkit, hogy ez, biztos jelekből, akár megjósolható is lehetett volna (épp csak senki nem értette volna meg a jóslatot). Hiszen az Ontológia megírásának időszakában született kisebb Lukács-írásokat — melyek az olvasót arra készíthették volna, hogy elmerengjen a legmegfelelőbb értelmezési kereten, s amelyekben Lukács talán kipróbálni akarta érveit — magukat is elnyelték az időnek talán kevésbé komplikált, ennek fejében viszont pontosabban érzékelhető csapdái. A H. H. Holz, L. Kofler, W. Abendroth és Th. Pinkus folytatta Gespräche mit Georg Lukács (Beszélgetések Lukács Györggyel, 1967) szövege magyarul húsz évig nem jelenhetett meg (s igazából máig sem jelent meg), legalábbis az a beszélgetés nem például, melyben, azt hisszük, elhangzott egy és más, ami az Ontológia előfelvetését alkotta, ám amit a kész szöveg már elfedett. Az az 1968-as bécsi előadás, mely Az emberi gondolkodás és cselekvés ontológiai alapzatai cím alatt az Ontológia saroktételeit kívánta a filozófiai világkongresszus elé bocsátani, szintén nem hangzott el: a hallgatóság figyelmét elvonta egy a marxizmus reneszánszának tárgykörébe vágó, ám másfajta kontribúció, a csehszlovákiai bevonulás Anschauungsunterrichtje. És nem látott magyarul napvilágot — németül is csak a közelmúlt-

*Ernst Joós: Lukács's Last Autocriticism. The Ontology, Humanities Press, Atlantic Highlands N. J. 1983. — Georg Lukács and His World. A reassessment, American University Studies, ed. by Ernst Joós, Peter Lang Publishing, New York 1987.

ban — a Demokratisierung heute und morgen sem, s ha megjelenik, nehezen talál majd olvasóra, hiszen egy "brosúra", amelyik húsz évet késik, mégiscsak "Unding" akkor is, ha szerzője maga is beleegyezett, hogy a fiókban maradjon. És akkor is, ha elméletileg még mindig izgalmas: egyebek mellett azért, mert — mint majd a tanítványok értelmezik — egy másfajta elidegenedés-koncepciót fejt ki benne Lukács, mint az Ontológiában.

Mindez, mondtuk, akár előjele is lehetett volna annak, hogy az Ontológia körül kiköszönt a hatástörténeti idő — ha ugyan a jelző nem hat gúnyolódásként már magában is. A művet, melynek születését feszült várakozás előzte meg, mindenesetre csalódott zavar fogadta. Mely talán nem csak a többfelől vitatott szóhasználatnak, az áttekinthetetlen megírásmódnak szólt, avagy annak, hogy — fejtegetéseit maga is pontatlannak érezve — a könyvet szerzője másodszor is megírta. Lukács vállalkozásának mibenléte volt zavarbaejtő: szerzőjének ámulatra méltó módszertani gyanútlanágáról tűnt tanúskodni, avagy reménytelen ódivatúságáról. És talán tanúskodott róluk is, hiszen a tanítványokban valóban komoly ellenvetések fogalmazódtak meg (ám ezek, már-már áttekinthetetlené téve a formabontó időjátékot, csak 1976-ban váltak publikussá a Ielos-ban...). Ám hogy a zavar gyorsan ingerült elutasítássá vált, azt alkalmasint nem Lukács könyvének megoldatlanságai és inkonzisztenciái okozták — hogy a marxizmus várt "reneszánsza" helyett az idő a marxizmus "válságát" tartogatta, aligha Lukácsot terheli. Márpedig az Ontológia a válságban landolt, s nem számíthatott rá, hogy egy szerző "kérdését" rekonstruálni képes megértés megbocsátóbb olvasattal szolgáljon annál, amely, hallgatólagosan, elfogadottá vált. Kissé talán frivol módon, ám Lukács publikuma értelmezés dolgában egy irodalmár tanítvány szép novellájához fordult, mely Lukácsról szólt (aki nem először és nem utoljára volt irodalmi hős), végül azt a fölötte kényelmes segédhipotézist kölcsönözve belőle, hogy az Ontológia szerzője — szenilis volt már. Akik a tanítványok elhatárolódása láttán úgy vélték, hogy ez "gonosz hamarság", s "jóra nem visz, nem vihet soha", afféle "torról maradt hidegsültből kiállt a nászi asztal", még nem tudták: valójában ez volt hosszú időre a legkomolyabb szembenézés Lukács művével.

Joós Ernő a morózus zavarnak ettől az atmoszférájától távol írta meg könyvét: a bemutatás adatai, hogy ugyanis a montreali Concordia Egyetem professzora, s hogy kutatóként és tanárként a metafizika és az intencionalitás problémáival foglalkozik, valamint a középkor filozófiájával és Husserl, Heidegger, Merleau-Ponty fenomenológiájával, ebben az értelemben nem merőben külsődlegesek. Talán e távolságból is fakad, hogy az Ontológiáról írt könyve legérdekesebbnek tűnő s a recensens rokonszenvére joggal számot tartó voná-

sai módszertani karakterűek és a megközelítés attitűdjét jellemzik: az első fejezetek ugyanis éppen azt a problémát járják körül, miképpen lehetséges egy az Ontológiát "belülről", mármint Lukács pályájának logikája szerint értelmezni képes mérték (Joós válasza szerint a hitelesség), túl az ortodoxia avagy a herézis méricskélgetésének unalmán; s hogy ennek másik oldalaként, a tárgyat érintően, milyen volna annak az értelmezésnek a vonalvezetése, melynek révén, legalább ami a szándékot illeti, az Ontológia "mögött" föltett lukácsi kérdéstől nem idegenül volna vizsgálható a voltaképpeni "Gretchenfrage": miféle vállalkozás is az Ontológia. Joós megoldását a könyv címével jelezhetnénk: az Ontológia -- Lukács utolsó önkritikája. Éspedig -- rövidre fogva és óhatatlanul kissé darabossá téve a szerző argumentációját -- a következő értelemben: ontológiát írni mindenekelőtt és mindenképpen -- teszt. Egy ontológia elveit immár nem praktikus szükségletek és minták szerint alkotjuk meg, ők "vannak", s csak elfogadhatjuk konzekvenciáikat. Lukács az Ontológiában önmagát, életét teszteli, miközben megvalósítja azt a szándékot, amely (mármint 1918 után) mindig is vezette, hogy ti. teoretikus alapot adjon a marxizmusnak. Hogy alávetette magát, s mindenekelőtt épp e formáját választotta a tesztnek, hogy tehát a tiszta teória kérlelhetetlen instanciája elé járult, a tiszta teória elé, mely arról beszél, ami van és ahogy van: igazolás és cáfolat. Igazolása annak, hogy Lukács filozófusi élete hiteles élet, amennyiben az ontológiai vizsgálódás során mélyebb belátások és mélyebb -- eredendőbb -- szándékok kerültek felszínre, hogysen pusztán a marxizmus teoretikus megalapozását szolgálhatták vagy célzhatták volna; s ennyiben cáfolat is, mert az életmű összegzése -- hiszen az ontológiai elvek konzekvenciáit csak elfogadni lehet -- az életmű önkritikájává vált. "A tudat nem epifenomén" tételével Lukács materialista ontológiájának egyenműségét bontotta meg: megnyílt a kauzalitáson-túli világa, megrendítve Lukács krédóját, hogy ti. a marxizmus a maga praxis-orientált kategóriáival valami végsőt mondhatna ki az emberről (akit pusztán szociálisan determinált lénynek, nem személynek lát) és fölszabadításáról (melyet pusztán ökonomiailag képes elgondolni). Lukács bécsi előadása kiszabadítja az egyént (legalábbis a kivételes egyéniséget) a marxista ideológiakritikai megközelítés elkerülhetetlen előfeltevéseinek (a kauzális determinációnak) bilincseiből, s a kivétel megtöri ugyan a filozófusnak a materialista ontológia iránt való -- s hol őszintén, hol pedagógiai-pszichológiai okokból mesterségesen túlexponáltan hangoztatott -- hűségét, ám teret enged a filozófus mélyebb hűségének: az etika iránti elkötelezettségének. Elkötelezettségének ama föladat iránt, melyet már a kezdet -- marxista fordulata -- pillanatában körvonala-

zott a Iaktika és etikában, de amelyet akkor, a marxizmus eredendően pragmatikus-partikuláris beállítottságából fakadóan, mégsem vállalhatott igazán. Az Ontológia — egy "Etiká"-hoz szánt bevezetés! — a tiszta elmélet Lukács által elfogadott következetességének erejével zúzta szét korai etikai gondolkodásának kereteit, helyet engedve az individuumnak (aki az etika terhéért egyedül viselheti) és a szabadságnak (mely fogalmi előfeltétele).

Magunk nem vagyunk oly biztosak benne, mint a szerző, hogy az ontológia, a tiszta teória elvei teljesen szeplőtelenek volnának minden emberi operacionalizáltságtól, s hogy — következésképp — megvesztegethetetlen bírák volnának ott, ahol az ember involváltsága a praxisban maga a mérő elfogultság, s nem épp az a framework, melyben az általános elvek is értelmüket nyerik. És él bennünk némi kétely Joós szövegolvasásának pontossága iránt is: az iránt például, hogy a Iaktika és etika Lukácsa valóban oly értetlen lett volna az etika problematikájával szemben, ahogy ő látja, hogy tehát "sikeres" és "jó" valóban szinonimák-e ebben a hírhedt tanulmányban; az iránt, hogy a bécsi előadás teoretikus rövidítései elbírják-e annak az interpretációnak a súlyát, melyet ő épít rájuk; avagy az iránt, hogy teljesen elvesztett volna az Ontológia szövegdzsungelében az a régebbi eredetű lukácsi föltevés, hogy az "ontológiai kategóriák" nem egyszerűen "vannak", hanem, például, "termelődnek".

Ez azonban nem változtat azon, hogy elegánsnak tartjuk, ahogyan Joós Ernő a megközelítés módját, a föltárás operációjának útvonalát megválasztotta; arra figyelve, miféle vállalkozás lehet is az Ontológia, hogy ily zavart teremtett maga körül.

Korábban azt mondtuk, az Ontológiát a marxizmus "reneszánszának" egyfajta enciklopédiájaként várták, hatástörténetét viszont, ha van, a "válság" (e kifejezés rövidítés, persze) csalódottsága formálta. Ám, épp ami Lukácsot illeti, ez alkalmasint korrekcióra szorul. Bár ő maga is beszélt "reneszánszról", ahogy műve "világállapotáról" beszélt, az másfajta várakozásokat és bizonyosságokat rejtett magában: "/.../ én a történelmi pozíciót nem hasonlítanám Marx és Engels pozíciójához... A mi szituációnkat lényegében ahhoz a helyzethez hasonlíthatnánk, melyben a 19. század elején Fourier és Sismondi, vagy más hasonló emberek voltak. Valójában csak akkor tehetünk valamit, ha belátjuk, hogy ebben a helyzetben vagyunk, és hogy a Fourier-től Marxhoz vezető út — azt hiszem, érti mire gondolok — elméletileg és ami a gyakorlati beavatkozást illeti, még a jövő feladata" — mondta W. Abendrothnak 1967-ben, az Ontológiát írva. Ezek szerint várakozásai ekkoriban sápadtabbak voltak — eretneknek számító módon sápadtak! —, mint azok reményei, akik "on-

tológiára vártak". És ez a minimumra csavart várakozás talán ott van az Ontológiában, melyről pedig sokan úgy vélték, hogy vele Lukács "korunk Marxának" szerepét kívánta eljátszani. Aszerint, amit idéztünk, e vélekedés nemcsak ügyetlenül megfogalmazott volt, s nemcsak azért volt eleve csalódásra ítélve, mert Lukácsnak, mondjuk, "nem volt ökonómiája". Hanem mert Lukács, tudottan, bizonyos értelemben fordítva járt el, mint ahogy (éppen az ő értelmezése szerint) Marx járt el módszertanilag, s mint ahogy maga is követendőnek tartotta volna: a "kezdet" szerepét — a módszertani fejtegetések kedves témája ez — az elemire ruházva, arra, amit "minimálisan" (bizonyosan) el kell fogadnunk, ha elfogadjuk, hogy az ember "válaszolólény". Hogy ezenközben egyszerre kényszerült túl sokat és túl keveset mondani (hogy dedukálni kényszerült, ami csak a totalitás felől megpillantva lett volna hihető), az talán már eleve benne rejlett ebben az érvelési technikában, amely a védekezés szülötte, a helyzeté, melyben vagyunk. E megjegyzésből nem akarunk az Ontológia minden zugát nyitó kulcsot fabrikálni — pusztán egy "megbocsátóbb" olvasat háttérföltevéseül proponáljuk —, hiszen visszatekintve nem nagy művészet megállapítani: túl azon, ami az Ontológiában nagyszabású és ami gáncsolható, Lukács gesztusa a fönnálló mélyebb megértéséről tanúskodott, mint amennyire ingerült publikuma megértette gesztusát.

Joós Ernőnek, láthatóan, szerkesztőként (editor) is sajátja az a tapintat, amely Lukácsról írva egyengette számára a közelítés útjait. A Georg Lukács and His World. A reassessment c. kötet tíz tanulmánya, ciklusokba rendezetten, három kérdéskört taglal — a hasonulás és hasonítás tükrójátékáét Lukács Marx- és Hegel-tanulmányaiban, az elidegenedését és végül az esztétikáét —, s az elidegenedés fogalomelemzésének szentelt egyik cikket (*Alienation in G. L.s Ontology*) maga a szerkesztő írta. Hasonló gondolatmenetet követve, mint könyvében, ám helyet biztosítva egy homlokegyenest ellenkező véleménynek is, a John O'Neillének. Az utóbbi (*Marx's Humanist Theory of Alienation*) talán a kötet legszebben megírt tanulmánya (avagy óvatosabban: ennek tünteti föl, hogy gondolatvezetése a recenzens rokonszenvével találkozott), melyben ugyan nem esik szó Lukácsról, cserébe azonban a torontói egyetem szociológia-professzora finom érveléssel követi végig benne azokat a "gyöngéd szálakat", melyek a marxi elidegenedés-fogalmat "az ész a történelemben hermeneutikájának" tárgyában tett marxi propozícióhoz fűzik. Minthogy J. O'Neill szerint "a teológia, filozófia és politikai gazdaságtan alapfogalmainak radikális antropomorfizációja": "a marxista humanizmus centrális dogmája", alkalmasint joggal tűnik úgy, hogy a filozófia küldetésének tekinte-

tében maga is azt vallja, amit annak idején a tanítványok a Lukácsnak készült följegyzésekben. E krédót, a tanítványokról szólva, Joós Ernő — könyvében is, említett tanulmányában is — némiképp távolból alkotott klasszifikációval, az Ontológia újdonságával szemben tanúsított ortodox értetlenségnek minősíti.

Túl mármost e vitán, a kötet másképpen is megosztott, bár talán nem függetlenül attól, mit tekintenek a szerzők a lukácsi gondolatmenetek útját kijelölő rejtett mintázatnak: az "ész a történelemben" említett hermeneutikájára irányuló igényt-e, vagy inkább a "romantikus szerelem eszméjének" "politikai perverzióját" (Harold Chorney-től, a "The End of the Proletariat: Class Consciousness and the Essence of Being in G. L." szerzőjétől kölcsönöztük az utóbbi fordulatot). A megosztottság módszertani, vagy ilyenként is jelentkező. A szerzők egy része — s minthogy Lukács-kötetről van szó, érthetően, többségük — érdemesnek tartotta újra bejárni a lukácsi gondolati utakat, akkor is, ha fontos korrekciókat kellett tennie, s ha tudta is, hogy megoldatlan problémákra fog bukkanni. Így járt el Lambert Zuidervaart, azt a távolról sem érdektelen feladatot vállalva, hogy újratárgyalja a Wider den miss-verstandenen Realismus ügyét, melyet — úgy tűnt — Adorno Erpresste Ver-söhnungja egyszer s mindenkorra lezárt, súlyos elmarasztaló ítélettel (Reconciliation Under Duress? "Realism in our Time" Revisited), vagy Kelemen János (The Problem of Science in Lukács's Aesthetics), némely pontokon sikerrel védve meg Lukácsot — Lukácstól. Némi fönn tartással ide sorolnám még Tom Rockmore-t is, aki "Lukács' Marxist Hegel" c. írásában Lukács Hegel-értelmezésének fordulópontjait vizsgálta. Másrészt, ahol a szerző Lukács indítékai-ban, problémáiban stb. nem lelt a magáéval rokon kínok nyomaira (vagy legalább a magáéval rokon előítéletekre), talán elkerülhetetlenül mintha az inkonzisztenciák gyűjteményeként írná Lukács-tanulmányát (mármint persze Lukács inkonzisztenciáinak gyűjteményeként), ahogyan a kötet egyik "nagyágyúja" tette, a Spinoza in Soviet Philosophy (1952) szerzője, George L. Kline (Lukács's Use and Abuse of Hegel and Marx). Joós nagyon magas színvonalú kötet — melynek itt nem is említettük minden tanulmányát — eltérő módon megírt tanulmányokat tartalmaz tehát. Ahogy általában sem dőlt még el, megmarad-e Lukács annak, akinek sokáig látszani tűnt: korunk egyik reprezentatív gondolkodójának, akitől, ha cáfoljuk is, de nem szabadulhatunk; avagy műve csak a tévelygések és tévedések tárháza lesz. Lesz — merthogy "a történelem minden olvasata kiteszi magát a történelem ítéletének, s ez nem egy történelmi determinizmus konklúziója, aminek pedig tűnhet, hanem a történelem filo-

zófiája problematikájának állítása" --, amint J. O'Neill írja a kötetben. S majd ezen -- nem egy történelmi determinizmus konklúziójaként fölfogott -- ítélet dönti el, hogy a kötet alcímét -- mely más, további gyűjtemények alcíme is lehetne -- inkább "újbóli megadóztatásnak" vagy "újraértékelésnek" fordítsuk-e.